

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

YIL: 2012 CİLT: 1 SAYI: XXXV
ISSN: 1303-3344

DEÜİFD, XXXV/2012, ss. 75-103

EŞ'ARÎ-MÂTÜRÎDÎ İHTİLÂFINA DAİR İKİ RİSÂLE

Murat MEMİŞ*

ÖZET

Ehl-i Sünnet Kelâmının iki büyük ekolü olan Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki görüş ayrılıklarının tespiti, hem Kelâm tarihi, hem de sistematik Kelâm açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın başlarında yazılan, Muhammed Emin İzzî'nin Arapça risâlesi ile Ebû İshakzâde Es'ad Efendi'nin Osmanlıca risâlesini konu edindik. Bu iki eser, dönemin tarihî bir birikimini yansıtması açısından önemlidirler. Bu makalede biz, iki risâleye erişimi kolaylaştırmak için, Arapça olanı, iki farklı nüshaya dayanarak tahkik ettik; Osmanlıca olanı ise günümüz harflerine aktardık. Bunun yanı sıra iki risâlenin, aralarındaki benzerlikleri ve dayandıkları temel eseri gösterdik.

Anahtar kavramlar: Muhammed Emin İzzî, Ebû İshakzâde Es'ad Efendi, Eş'arîlik, Mâtürîdîlik, ihtilaf.

TWO TREATISES ON DISPUTES BETWEEN ASHARITE AND MATURIDISM

ABSTRACT

The determination of disputes between Asharite and Maturidism, two major schools of Sunnite Theology, is important from both History of Kalam and Systematic Kalam perspectives. We studied two treatises; Muhammed Emin Izzi's Arabic treatise and Abu Ishakzâde Es'ad Efendi's Ottoman treatise which were written in 18th and early 19th centuries of Ottoman Empire. These two documents are important to reflect the historical accumulation of the era. To make accessible these documents we edited the Arabic one from two different manuscripts, and transliterated the Ottoman one. Besides these, we showed their similarities and their original source.

Keywords: Muhammed Emin Izzi, Abu Ishakzâde Es'ad Efendi, Asharite, Maturidism, dispute.

* Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı. muratmemis70@hotmail.com

GİRİŞ

Ehl-i Sünnet Kelâmının iki büyük ekolü olan Eş'arîlik ve Mâtürîdiliğe ait kelamî görüşlerde bir takım farklılıkların bulunduğu bilinmektedir. Eş'arî ve Mâtürîdî kelamcıların eserlerinde özellikle hicrî V. asırdan itibaren bu görüş farklılıkları dile getirilmeye başlanmıştır. İlerleyen dönemlerde ise, bu konuda müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. Necmeddin et-Tarsûsî el-Hanefî (758/1356)'nin *el-Mesâil elleti Hâlefa fîha el-Eş'arî Ebâ Hanîfe* adlı tek sayfalık manzum eseri[1] ile Tacüddin es-Subkî (771/1369)'nin *Kasîde Nûniyye* adlı uzunca bir manzum eseri[2], görebildiğimiz kadarıyla konuyu müstakil olarak ele alan kaynakların ilk iki örneğini teşkil etmektedirler.

Osmanlı döneminde de konuya ilginin canlı olduğu görülmektedir. Bu dönemde Kelâm ilmi özelinde önemli bir konuma sahip olan İbnü'l-Hümâm ve Beyâzîzâde gibi müelliflerin eserlerinde Eş'arî-Mâtürîdî ihtilâfına dair bölümler bulunduğu gibi Kemalpaşazade, Nev'î Efendi, Kadızâde, Kara Halil Paşa, Mestçizâde gibi bazı müelliflerin müstakil eserleri de mevcuttur. Ancak bu konuda en detaylı çalışmanın Şeyhzâde (1138/1725)'nin *Nazmu'l-Ferâid* adlı eseri olduğunu söylemeliyiz.

Çalışmamıza konu olan iki risâleye gelince, ilki Ebû İshakzâde Es'ad Efendi (1166/1753)'nin *Risâle fî İhtilâfi'l-Mâtürîdî ve'l-Eş'arî* adlı eseridir. Diğeri ise İzzet Muhammed Paşa'nın, aşağıda tahkikini sunduğumuz risâlesidir. Bu iki risâleyi aynı çalışmada birleştirmemizin sebebi, iki eser arasındaki neredeyse ayniyete varan benzerliklerdir. Şu farkla ki, Es'ad Efendi'nin risâlesi Türkçe, İzzet Muhammed Paşa'nınki ise Arapça'dır. Şimdi bu iki risâle arasındaki genel bir karşılaştırmadan bahsedeceğiz.

Es'ad Efendi'nin risâlesi, tarihî açıdan daha önce yazılmış olmalıdır. Bununla birlikte aralarında büyük bir zaman farkı olduğundan bahsedilemez. Es'ad Efendi, Eş'arî ve Mâtürîdî mezheplerinin ihtilâfına dair eserini, risâlenin başında da belirtildiği gibi, Yâsin sûresini tefsir ederken, *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demekten ibarettir. O da hemen oluverir."* (Yâsin, 36/82) âyet-i kerîmesinin tefsirine geldiğinde, "kün" kelimesi ve tekvîn sıfatı hakkında iki mezhebin ihtilâflarını zikretmek kasdıyla kaleme almıştır.[3] Bu iki meseleyle birlikte eser toplam kırk âdet ihtilâfa değinir. Her bir mesele ayrıntılara inilmeden, görüşler için dayanılan delillere temas etmeden, sadece iki tarafın en genel görüşlerini belirtmek ve bunların hangi kaynaklarda geçtiğini göstermek suretiyle ele alınmıştır.

İlk iki mesele hariç, ihtilâf meselelerinin sıralanışı Şeyhzâde'nin *Nazmu'l-Ferâid* adlı eseriyle birebir aynıdır. Ayrıca meselelerin kaynakları da *Nazmu'l-Ferâid*'de geçen

---

1 Bu eser, Süleymaniye-Yeni Cami koleksiyonu 1182 numarada (vr. 130b) kayıtlıdır.

2 Bkz. Subkî, *Tabâkâtü'ş-Şâfiiyeti'l-Kübrâ*, tah. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire 1964, III, 378-389.

3 Es'ad Efendi'nin söz konusu eseri, *Tercüme-i Tefsîr-i Sûret-i Yâsin* veya *Hülâsâtü't-Tebyîn fî Tefsîri Sûreti Yâsin* adlarıyla muhtelif kütüphanelerde yazma olarak mevcuttur. Örneğin bkz. Süleymaniye-Esad Efendi koleksiyonu, no: 051; Nuruosmaniye, no: 473; Milli Kütüphane, no: 236.

kaynaklardır. Şeyhzâde'nin eseri, önce ihtilaflı meselelerde tarafların görüşlerini özet olarak kaynakları ile birlikte vermekte, ardından delillerini aktarmakta, yeri geldikçe de kendi değerlendirmelerini eklemektedir. Söz konusu eser, Arapça'dır. İki eser karşılaştırıldığında Es'ad Efendi'nin risâlesi, büyük ölçüde *Nazmu'l-Ferâid*'de geçen meselelerin giriş bölümlerinin bir tercümesi görüntüsü vermektedir. Bununla birlikte risâlede buna işaret eden hiçbir atıf bulunmamaktadır. Kanaatimizce bu risâle, *Nazmu'l-Ferâid*'in genel hatlarını Türkçe'ye çevirerek bu tasnifin etkinliğini artırmıştır.

Muhammed Emin İzzî'nin risâlesi ise bu iki eserle karşılaştırılarak değerlendirilmelidir. Zira kanaatimize göre, Muhammed Emin İzzî, Es'ad Efendi'nin risâlesini Arapça'ya çevirmiştir. İki eserde, meselelerin ele alınışı, sıralanışı, kaynakları ve üslupların dikkatlice bakıldığında bu açıkça görülecektir. Örneğin Es'ad Efendi, iki meselede *Nazmu'l-Ferâid*'in sıralamasını bozmuştur. Ancak bunu yaparken onun kendince bir sebebi vardır. O da, ihtilaf meselelerini Yâsin suresinin 82. âyetini tefsir ederken ele alıyor olmasıdır. Bundan dolayı da "kün" kelimesi ve tekvîn meselesi hakkındaki ihtilafları ön tarafa çekmiştir. Oysa Muhammed Emin İzzî'nin böyle bir gerekçesi yoktur. Dolayısıyla onun yaptığı Es'ad Efendi'nin risâlesini çok az tasarrufla Arapça'ya çevirmekten ibaret olmuştur.

Burada akla gelebilecek soru Muhammed Emin İzzî'nin risâlesini, doğrudan Şeyhzâde'nin eserinden özetlemiş olma ihtimalidir. Kanaatimizce o, eserinin yazımında *Nazmu'l-Ferâid*'den istifâde etmiştir. Çünkü Es'ad Efendi'nin risâlesinde geçmediği halde bazı meselelerde *Nazmu'l-Ferâid*'de yer alan kaynakları zikretmiştir. Ancak, bazı ibare farklılıkları Muhammed Emin İzzî'nin eserini yazarken esas olarak Es'ad Efendi'nin risâlesine dayandığını göstermektedir. Örneğin, *Nazmu'l-Ferâid*'in onuncu meselesi olan tekvîn sıfatındaki ihtilafta Eş'arî'nin görüşünü aktarırken Şeyhzâde "tekvîn, Allah Teâlâ'nın bir sıfatı değildir; aksine müessirin esere nisbetinden akılda oluşan itibârî bir durumdur"[4] derken, ele aldığımız her iki risâlede de (ikinci meseleler), bu itibârî durumun akılda oluştuğu hususu ihmal edilmiştir. Diğer bir farklılık ise, Şeyhzâde'nin eserinde ihtilafın tarafları Hanefîler ile Eş'arîler olarak kaydedilirken diğer iki risâlede bu husus Mâtürîdîler ile Eş'arîler şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla Muhammed Emin İzzî'nin risâlesinin, sistematik olarak büyük ölçüde Es'ad Efendi'nin risâlesine dayandığını söyleyebiliriz. Ancak bu risâlede de bu durumu gösteren bir atıf bulunmamaktadır.

İlmî derinlik ve yeterlilik açısından bakıldığında her iki risâlenin de *Nazmu'l-Ferâid*'in gerisinde kaldığı görülmektedir. Zaten risâlelerin bu konuda yeni bir şey söylemek maksadıyla yazılma iddiasını taşıdıklarını tahmin etmiyoruz. Bununla birlikte o dönemde Eş'arî-Mâtürîdî ihtilafına duyulan ilgiyi göstermeleri bakımından önem arz ettiklerini düşünüyoruz. Bu ilginin sebebinin ne olduğu meselesi ise ayrı bir araştırma konusudur.

---

4 Bkz. Şeyhzâde, *Nazmu'l-Ferâid*, İstanbul 1871, s. 18.

İhtilafa dair meselelerin yazımında kullanılan kaynak eserler, bize o dönemde sıklıkla müracaat edilen Eş'arî ve Mâtürîdî Kelâm kitapları hakkında bilgi sunmaktadır. Dolayısıyla bu eserler aynı zamanda o dönem itibarıyla oluşan kelâmî zihniyetin kaynaklarını da teşkil etmektedirler. Bu açıdan Es'ad Efendi ve İzzet Muhammed Paşa'nın risâlelerinde adı geçen kaynak eserlerin listesi ile kısa tanıtımlarını burada aktaracağız. Ancak şu hususu belirtmeliyiz ki, risâlede görüşlerin alındığı eserler kaydedilirken bazen sadece yazar adı, bazen sadece kitap adı, zaman zaman da her ikisi birden zikredilmektedir. Bizde listeyi hazırlarken bu durumu göz önünde bulundurduk. Ayrıca liste hazırlanırken, her iki risâlenin de asıl kaynağı konumundaki Şeyhzâde'nin *Nazmu'l-Ferâid*'inden de istifade edilmiş; kaynaklar kronolojik sıraya göre dizilmiştir.

1. Ebû Câfer et-Tahâvî (321/933), *Akîde*: Fıkıh ve itikâd alanlarında İmam- Âzam Ebû Hanîfe'nin yolunu takip eden İmam-ı Tahâvî'nin oldukça kısa bir akidesidir. Hanefî mezhebi akîde tarzı eserlerinin en güzel örneklerinden biridir. Pek çok kişi tarafında şerh edilmiş olması, esere verilen değeri göstermesi bakımından yeterlidir. Bu esere, iki risâlede toplam beşer adet atıf bulunmaktadır. Atıflarda sadece "Tahâvî" ismiyle yetinilmiştir.
2. *Te'vîlâtu'l-Kur'an*: İmam Ebû Mansur el-Mâtürîdî (333/945)'nin günümüze kadar ulaşan meşhur ve müstesna tefsiridir. İmam'ın Kelâm'a dair eseri *Kitâbu't-Tevhîd*'in yaygınlık kazanmamasının da etkisiyle *Te'vîlâtu'l-Kur'an*, Mâtürîdî düşüncenin oluşumunda en önemli temel taşlarından biri olarak durmaktadır. Eserin muhtelif tahkik ve neşirleri yapılmıştır. Bu esere, Arapça risâlede bir; Osmanlıca risâlede ise iki adet atıf bulunmaktadır.
3. *el-Müntekâ*: İmam Mâtürîdî'nin çağdaşı, meşhur Hanefî fakîhi Hâkim eş-Şehîd (334/945)'in kitabıdır. *el-Müntekâ*, onun İmam-ı Âzam ve talebelerinden gelen zâhiru'r-rivaye görüşleri derlediği bir eserdir. Müellifin, İmam Muhammed'in eserlerinden sonra Hanefî fıkhının en önemli kaynak eserleri arasında görülen *el-Kâfî*'sine benzemektedir. Ancak onun kadar şöhret bulmamış ve günümüze kadar ulaşmamıştır.[5] Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.
4. Ebherî: Bu kaynak, *Nazmu'l-Ferâid*'de Seyfüddin el-Ebherî şeklinde ve *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* adlı eserle birlikte kaydedilmiştir. Bahsi geçen *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* adındaki eser ise el-Îcî'ye ait bir fıkıh kitabıdır. Diğer taraftan Seyfüddin el-Ebherî ismine de rastlayamadık. Bununla birlikte Ebû Bekir el-Ebherî (375/986) adında bir Mâlikî fakîhi bulunmaktadır ki, bunun da *Şerhu'l-Muhtasâri'l-Kebîr fi'l-Fıkh* adlı bir eseri mevcuttur. Bahsi geçen Ebherî'nin bu olma ihtimali akla gelmektedir. Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.

---

5 Bkz. Beşir Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA*, XV, 195-196.

5. Vâhidî: *Nazmu'l-Ferâid*'de İmam Vâhidî-*Tefsîru'l-Vasît* şeklinde kayıtlıdır.[6] Bu durumda bahsi geçen kişi, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (468/1076) olmalıdır. Zira kaynaklar onun *et-Tefsîru'l-Vasît* adlı bir eserinden bahsetmektedirler.[7] Diğer taraftan bu kaynağın zikredildiği on dokuzuncu mesele, Es'ad Efendi'nin risâlesinde hatalı basıldığından Vâhidî zikredilmemektedir. Dolayısıyla esere tek bir atıf söz konusudur.
6. Fahru'l-İslâm Pezdevî (482/1089): Serahsî ile birlikte Hanefî fıkıh usûlünün en önemli isimlerinden biridir. *Kenzu'l-Vusûl ilâ Mârifeti'l-Usûl* veya kısa adıyla *Usûlü Pezdevî* onun Hanefî çevrelerce çok iyi bilinen eseridir. Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.
7. Serahsî (483/1090): Hanefî fıkhının büyük ismi Serahsî'nin usûl-ı fıkıh alanında yazdığı *Usûl* ile fürû'a dair eseri olan *el-Mebsut*'tan biri kastediliyor olmalıdır. *Nazmu'l-Ferâid*'de Serahsî ismi birkaç yerde geçiyor olmakla birlikte kitaplarından sadece *Usûl*'e bir yerde atıf bulunmaktadır.[8] Bu esere, iki risâlede toplam ikişer adet atıf bulunmaktadır.
8. *Tebsıra*: Tam adı *Tebsıratu'l-Edille fî Usûli'd-Din* olan eser, Ebu'l-Muîn en-Nesefî (508/1114)'ye aittir. Ebu'l-Muîn, İmam Mâtürîdî'den sonra Mâtürîdî Kelâmının en önemli ismidir. Tebsıra ise onun Kelâm ilmine dair en geniş hacimli eseridir. Bu eser, tahkik edilerek iki cilt halinde basılmıştır (Ankara 1993-2003; Dımeşk 1993). Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.
9. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*: İmam Nesefî'nin, Kelâm ilmine dair küçük bir eseridir. Kitabın Arapça tahkikli neşrinin yanı sıra Türkçe'ye tercümeleri de yapılmıştır. Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.
10. Alâuddin Semerkandî (539/1144), *Şerhu Te'vîlât*: İmam Mâtürîdî'nin meşhur tefsîri *Te'vîlât*'ın şerhidir. Semerkandî bu eseri, hocası Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin *Te'vîlât* derslerindeki takrirlerinden derlemiş ve ardından kendi uslûbuyla kaleme almıştır. Eserin muhtelif yazmaları mevcuttur.[9] Bu esere, Arapça risâlede bir; Osmanlıca risâlede ise iki adet atıf bulunmaktadır.
11. Nureddin es-Sâbûnî (580/1184), *el-Kifâye*: Sâbûnî'nin bütün Kelam konularını kapsayan en geniş eseridir. Muhtelif yazmaları bulunan eserin henüz tahkikli neşri yapılmamıştır. Sâbûnî bu eserini, bizzat kendisi ihtisar ederek *el-Bidâye*

---

6 Bkz. Şeyhzâde, *age*, s. 30.

7 Bkz. Walid A. Saleh, "The Last of The Nishapuri School of Tafsir: Al-Wâhidî (d. 468/1076) and His Significance in The History of Qur'anic Exegesis", *Journal of the American Orientel Society*, 126.2 (2006), p. 237-238.

8 Bkz. Şeyhzâde, *age*, s. 61.

9 Bkz. Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", *DİA*, XXXVI, 471.

ismiyle kaleme almıştır.[10] Bu eser ise Bekir Topaloğlu tarafından tahkik ve tercüme edilerek yayınlanmıştır. Bu esere, Arapça risâlede bir; Osmanlıca risâlede ise iki adet atıf bulunmaktadır.

12. Fahreddin er-Râzî (606/1209), *Kitâbu'l-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*: Müfessir ve Eş'arî mütekellim olan Fahreddin er-Râzî'nin Kelâm ilmine dair orta büyüklükte bir eseridir. Tefsirinin yanı sıra *el-Metâlibu'l-Âliyye*, *el-Muhasssal*, *Meâlimu Usûli'd-Din* gibi diğer eserleri de kelamî görüşleri açısından sıklıkla başvurulan eserler arasında yer almaktadır. Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.
13. Nâsıruddin Beyzâvî (685/1286), *Tavâli'l-Envâr*: Daha çok tefsiriyle tanınan Beyzâvî'nin Kelâm ilmine dair tek ciltlik küçük sayılabilecek bir eseridir. Bununla birlikte sonraki dönemlerde sıklıkla müracaat edilen eserlerden biridir. Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.
14. Ebu'l-Berakât en-Nesefî (710/1310), *el-Umde*: Nesefî'nin medrese öğrencileri için itikada giriş mahiyetindeki küçük çaplı eseridir. W. Cureton tarafında The Pillar of Creed adıyla İngilizce'ye çevrilip neşredilmiştir (Londra 1843). Ayrıca Temel Yeşilyurt tarafından Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (Malatya 2000). İncelediğimiz iki risâlede de bu esere yapılan atıflar bazen sadece Nesefî, bazen de sadece *el-Umde* şeklinde gösterilmiştir. Bu esere, Arapça risâlede beş Osmanlıca risâlede ise altı adet atıf bulunmaktadır.
15. Ebu'l-Berakât en-Nesefî, *el-İ'timâd*: yukarıda bahsi geçen el-Umde'nin bizzat müellif tarafından yapılan şerhidir. Muhtelif yazmaları mevcuttur.[11] Bu esere Arapça risâlede atıf bulunmamaktadır. Osmanlıca risâlede ise iki yerde atıf söz konusudur.
16. *Şerhu'l-Umde*: Ebu'l-Berakât en-Nesefî'nin *el-Umde* adlı eserinin şerhlerinden birisidir. Kanaatimize göre Nesefî'nin bizzat kendi şerhi olan *el-İ'timâd* olma ihtimali yüksektir. Zira bu ad, Osmanlıca risâlede iki yerde geçmektedir ki, ilk geçtiği yerin (*Umde*'nin şerh-i kadîmi şeklinde) *Nazmu'l-Ferâid*'deki karşılığı *el-İ'timâd* şeklindedir. Dolayısıyla *Umde*'nin şerh-i kadîmî dendiğinde *el-İ'timâd* kastedilmektedir. İkinci yerde ise metindeki *Umde*'nin şerhi, *Nazmu'l-Ferâid*'de *eş-Şerhu'l-Kadîm li'l-Umde* şeklinde karşılık bulmaktadır. Öyleyse her iki yerde de

---

[10] Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, (Bekir Topaloğlu tarafından hazırlanan Giriş bölümü), Ankara 1995, s. 32-34.

[11] Bkz. Murteza Bedir, "Nesefî, Ebu'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 568.

aynı eserden bahsedilmektedir. Bununla birlikte *el-Umde*'nin başka şerhleri de bulunmaktadır.[12]

17. *Ta'dîlu'l-Ulûm*: Ubeydullah b. Mes'ud Sadruşşeria (742/1341)'nın, Mantık, Kelâm ve Astronomi (İlmü'l-Hey'et) bölümlerinden oluşan bu eseridir. Müellifin kendi şerhi ile birlikte pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Sadruşşeria, kendi döneminde Hanefî ve Mâtürîdîler en önde gelenlerindendir. Kendisinden sonra gelenler üzerinde oldukça büyük bir etki bırakmıştır.[13] Arapça risâlede bu esere beş; Osmanlıca risâlede ise altı atıf bulunmaktadır.
18. Sadruşşeria, *Tavzîh*: Sadruşşeria'nın fıkıh usûlüne dair eseri olan et-Tenkîh'in kendisi tarafından yapılmış şerhidir. Geç dönem Hanefî usûlünün en önemli eserlerinden biridir. Teftâzânî'nin şerhi ile birlikte basılmıştır. Arapça risâledeki bu esere atıf bir yerde ve Sadruddin şeklindedir. Osmanlıca risâlede ise aynı yerde olmak üzere tek atıf vardır ve Sadru'l-allâme şeklindedir. *Nâzmu'l-Ferâid*'de ise *et-Tavzîh* li's-Sadri'l-Allâme şeklinde kaydedilmiştir.
19. *Keşfu'l-Keşşâf*: Ebû Hafs Ömer b. Abdurrahman el-Kazvînî (745/1344)'nin Zemahşerî'nin meşhur tefsiri *Keşşâf* yazdığı hâşiyedir. *Keşfu'l-Keşşâf*, *el-Keşf ale'l-Keşşâf*, *el-Keşf an Müşkilâti'l-Keşşâf* gibi isimlerle kayıtlı pek çok yazması bulunmaktadır. Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.
20. *Şerhu't-Tecrîd*: Nasîruddin et-Tûsî (672/1274)'nin *Tecrîdu'l-Kelâm* adıyla şöhret kazanmış Kelâm ilmine dair felsefî bir üslûpla yazılan eserinin muhtelif şerhleri bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi daha çok ilgi görmüştür. Bunlar, Şemseddin el-İsfehânî (749/1348)'nin *Teşyîdu'l-Kavâid fî Şerhi't-Tecrîd* adlı eseri ile Ali Kuşçu'nun *eş-Şerhu'l-Cedîd ale't-Tecrîd*'idir. Bu şerhler, kendilerine yapılan hâşiyelerle birlikte Kelâm düşüncesinde önemli tesirler bırakmışlardır.[14] İki risâlede de herhangi bir ayrıntı verilmezken ilgili bahiste Şeyhzâde, Cürcânî'nin *Şerhu't-Tecrîd*'ini kaydetmektedir ki, bu durumda söz konusu eser, İsfehânî'nin şerhi veya ona Cürcânî tarafından yazılan hâşiye olmaktadır. Nitekim Cürcânî'nin *Hâşiye*'sinin uzun süre Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak

---

12 Bkz. Temel Yeşilyurt, *Ebu'l-Berekât en-Nesefî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Malatya 2000, s. 56. Burada zikredilen şârihler şunlardır: 1. Cemâlüddin el-Konevî (770/1368), *ez-Zübde*; 2. Şemsüddin el-Konevî (778/1377); 3. Ahmed b. Oğuz el-Akşehîrî (h. VIII. asır), *el-İntikâd fî Şerhi Umdeti'l-İ'tikâd*; 4. İsmâil Sûdekîn en-Nûrî (846/1442); 5. Halil b. Abdullah en-Neccârî, *Şerhu Umdeti'l-Akâid*; 6. Şemsuddin en-Niksârî, *Şerhu Umdeti'l-Akâid*; 7. Ekmelüddin Bâbertî (786/1384), *Şerhu Umdeti'l-Akâid li'n-Nesefî*.

13 Eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mahmut Ay, *Sadruşşeria'da Varlık*, Ankara 2006, s. 19 vd.

14 Daha geniş bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Tecrîdu'l-İ'tikâd", *DİA*, XL, 251.

okutulduğu bilinmektedir.[15] Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır.

21. *Mevâkıf*: Eş'arî kelamcısı olan Adududdin el-Îcî (756/1355)'nin Kelâm'a dair tek ciltlik eseridir. Özellikle Cürcânî'nin şerhi ile onun üzerine yazılan hâşiyeler vasıtasıyla İslâm düşüncesine önemli tesirleri olmuştur. Bu esere, Arapça risâlede beş Osmanlıca risâlede ise altı adet atıf bulunmaktadır.
22. *Şerhu't-Tahâvî*: İmam Tahavî'nin *Akîde*'sine yapılan şerhlerden biri olmalıdır. Ancak iki risâlede de şerhin yazarından bahsedilmez. *Akîde*'ye ait on iki adet şerhten bahsedilmektedir.[16] *Nazmu'l-Ferâid*'de ise Ebu'l-Mehâsin'e nispet edilmektedir.[17] Bu isim hakkındaki tek bilgiye ise *et-Tabâkâtu's-Seniyye* adlı eserde rastladık. Babasının tanıtıldığı bölümde Ebu'l-Mehâsin Mahmûd (771/1369)'un *Şerhu Akîdeti't-Tahâvî* adında bir eseri olduğundan bahsedilmekte ve başka hiçbir bilgi verilmemektedir.[18] On sekizinci meselede Arapça risâlede et-Tahâvî olarak gösterilen kaynak, Osmanlıca risâlede, *Nazmu'l-Ferâid*'e uygun olarak, *Şerh-i Tahâvî* şeklinde kaydedilmiştir.
23. Sa'duddin Teftâzânî (791/1389), *Şerhu'l-Akâid*: Ömer en-Nesefî'nin *Akâid*'ine Teftâzânî tarafından yazılan şerhtir. Mâtürîdî bir akîde metnine Eş'arî bir kelamcı tarafında yazılan eserlerin en bilinen örneklerindendir. *Şerhu'l-Akâid*, yazıldığı dönemden sonra büyük bir ilgiye mazhar olmuş, özellikle medrese eğitiminde yaygın bir şekilde okutulan eserler arasında yer almıştır.[19] Süleyman Uludağ tarafından tercüme edilerek bazı notlarla birlikte *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi* adıyla yayınlanmıştır. Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır. Bununla birlikte bu esere atıflar üç yerde "Sa'duddin", bir yerde ise "*Şerhu'l-Akâid*" şeklindedir. Atıfların "Sa'duddin" olarak kaydedildiği yerlerde eserin *Şerhu'l-Akâid* olduğu, *Nazmu'l-Ferâid*'den tespit edilmiştir.
24. *Şerhu'l-Makâsıd*: Teftâzânî'nin Kelâm ilmine dair en büyük eseridir. Teftâzânî bu eserinde hemen bütün kelam konularına ayrıntılı olarak değinmiştir. Kitapta felsefî ve nazarî değerlendirmeler çokça yer almaktadır. Eş'arî kelamını

---

15 Bkz. Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 1 (2008), s. 38-39.

16 Bkz. Arif Aytekin, "el-Akîdetü't-Tahâviyye", *DİA*, II, 260. Bahsi geçen şârihler şunlardır: Necmeddin Baybars b. Yalınkılıç, Mahmud b. Ahmed el-Konevî, Molla Kâfi Hasan el-Akhisârî, Sirâcuddin Ömer b. İshâk el-Hindî, Ali b. Ebu'l-İzz, Abdülganî el-Meydânî, Nâsıruddin el-Elbânî, İbn Ebu'l-İzz ed-Dımeşkî, Ekmelüddin Bâbertî.

17 Bkz. Şeyhzâde, *age*, s. 29.

18 Bkz. Takiyyuddin Abdülkâdir et-Temîmî, *et-Tabakâtu's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Riyâd 1983, II, 106.

19 Şerhu'l-Akâid hakkında daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, (Giriş bölümü), İstanbul 1991, s. 66 vd.

benimsiyor olmakla birlikte eserinde yer yer Mâtürîdî kelamından tercihlere de rastlanmaktadır. Bu esere, iki risâlede toplam birer adet atıf bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlıca metinde Teftâzânî'nin *Makâsıd* adlı eserine de bir atıf bulunmaktadır.

25. Sadüddin Teftâzânî, *Telvîh*: Sadruşşeria'nın *et-Tavzîh* adlı eserinin şerhidir. Bu eserle birlikte basılmıştır (Beyrut 1957). Arapça risâlede bu esere "Sa'duddin" şeklinde bir atıf bulunmaktadır. Osmanlıca risâlede ise atıf adedi ikidir.
26. Seyyid Şerîf el-Cürcânî (816/1413), *Şerhu'l-Mevâkıf*: el-Îcî'nin *Mevâkıf* adlı eserine yapılmış şerhlerden biridir. Eş'arî kelamının en önemli eserleri arasında görülmektedir. Üzerine hâşiyeler yazılmış ve muhtelif defalar basılmıştır. Kendisinden sonraki dönemde en çok başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır. Arapça risâlede bu esere hem *Şerhu'l-Mevâkıf* hem de Seyyid Şerîf şeklinde kaydedilen toplam yedi atıf bulunmaktadır. Osmanlıca risâlede ise, tamamı *Şerh-i Mevâkıf* şeklinde kayıtlı toplam dokuz atıf vardır. İlk geçtiği yerde ise ayrıca Şerîf Allâme kaydı da mevcuttur.
27. *Fusûlu'l-Bedâyi'*: Osmanlı döneminde Hanefî fıkhının önde gelen isimlerinden olan Molla Fenârî (834/1431), Fusûlu'l-Bedâyi' adlı eseri ile kendisinden sonrakiler üzerinde derin bir etki oluşturmuştur. Adı geçen eser, iki cilt halinde basılmıştır (İstanbul 1872). Bu esere, iki risâlede toplam ikişer adet atıf bulunmaktadır.
28. İbnu'l-Hümâm (861/1457), *Müsâyere*: Yaşadığı dönemin önde gelen bir Hanefî fakîhi olan İbnü'l-Hümâm'ın Müsâyere adlı eserinin bir bölümü Eş'arî-Mâtürîdî ihtilafına doğrudan temas etmektedir. Konuları işleyiş tarzı itibarıyla bazı ayrıntılara temas ettiğini de görmekteyiz. Bu eserin özellikle Hanefî çevrelerde iyi bilindiğini ve kendisine çokça atıfta bulunulduğunu söyleyebiliriz. Bu eser hem müstakil olarak hem de İbn Ebî Şerîf ve İbn Kutluboğa'nın şerhleri ile birlikte basılmıştır. Bu esere Arapça risâlede bazen *Müsâyere* bazen de İbnu'l-Hümâm şeklinde toplam sekiz atıf yapılmıştır. Osmanlıca risâlede ise toplam dokuz atıf mevcuttur. Ancak Osmanlıca metinde bu atıfların çoğunda *Müsâyere* kelimesi yanlış yazılmıştır.
29. *Şerhu'l-Cevhere*: Eş'arî-Mâlikî âlimlerinden Ebû İshâk İbrahim el-Lekânî (1041/1631)'nin *Cevheretü't-Tevhîd* adlı eserinin şerhlerinden birisidir. Lekânî bu eserine bizzat kendisi büyük, orta ve küçük hacimli olmak üzere üç adet şerh yazmıştır. Aynı esere müellifin oğlu Abdüsselâm el-Lekânî tarafından da iki âdet şerh yazılmıştır.[20] İncelediğimiz iki risâlede bu şerhlerden herhangi biri açık

20 Bkz. Emrullah Yüksel, "Cevheretü't-Tevhîd", *DİA*, VII, 457-458.

olarak belirtilmemektedir. Ancak muhtemelen kastedilen baba Lekânî'dir. Zira *Nazmu'l-Ferâid*'de *Şerhu'l-Kebîr* ve *Şerhu's-Sağîr*'den bahis geçmektedir.[21] Ayrıca Osmanlıca risâlede de *Şerh-i Kebîr* tabiri yer almaktadır. Bu esere, iki risâlede toplam dörder adet atıf bulunmaktadır.

30. Kemalüddin Beyâzîzâde (1098/1687), *İşârâtü'l-Merâm*: Osmanlı'nın duraklama döneminde İmam-ı Âzam hakkında yaptığı iki çalışmayla tanınan Beyâzîzâde'nin bu eseri Ebû Hanîfe'nin itikada dair görüşlerinin Hanefî-Mâtürîdîler arasındaki gelişimini göstermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Eş'arî-Mâtürîdî ihtilafı açısından da oldukça zengin bir kaynak konumundadır. 1949 yılında Kâhire'de neşredilmiştir. Bu esere, iki risâlede toplam ikişer adet atıf bulunmaktadır.

1. MUHAMMED EMÎN İZZÎ ve RİSÂLESİ

Tahkikini yaptığımız Eş'arî-Mâtürîdî ihtilâfına dair Arapça risâlenin ilk sayfasında yazar olarak zikredilen isim Muhammed Emîn 'İzzî olarak kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra hemen birkaç satır sonra ikinci sayfada risâlenin İzzet Muhammed Paşa'ya atfedildiği belirtilmektedir.

Araştırmamız sonucunda maalesef risâlenin kime ait olduğu hususunun tam olarak aydınlandığını söyleyemeyiz. Bibliyografik eserlerde yaptığımız araştırmada Muhammed Emin İzzî ismine rastlayamadık. Bununla birlikte eserin kendisine atfedildiği belirtilen İzzet Muhammed (Mehmet) Paşa ismi üzerinden yaptığımız araştırmada Osmanlı İmparatorluğunda sadrazamlık yapmış üç kişi ile karşılaştık. Bunlardan ilki 1723-1784 yılları arasında yaşamış olan Bolulu İzzet Mehmet Paşa'dır. Gençlik yıllarından itibaren askerî görevlerde bulunmuş; 1774-1775 ile 1781-1782 tarihleri arasında sadrazamlık yapmıştır.[22] İkinci isim, 1792-1855 yılları arasında yaşamış olan Dârendeli İzzet Mehmed Paşa'dır. O da, birinci isimde olduğu gibi askerî ve idârî görevlerde bulunmuş, farklı tarihlerde iki dönem de sadrazamlık yapmıştır.[23] Üçüncü isim ise, 1743-1812 yılları arasında yaşamış Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa'dır. Diğerleri gibi askerî bir kökenden gelmiş ve devlet bürokrasisinin önemli kademelerinde görev almıştır.[24] Birbirlerine yakın dönemlerde yaşamış ve benzer görevlerde bulunmuş bu üç sadrazamın, bazı internet sitelerinde birbirine karıştırıldığı görülmektedir.

Biz her ne kadar, tahkik ettiğimiz risâlenin bu üç şahıstan hangisine ithaf edildiğini tam olarak tespit edememiş olsak da, bazı emarelerin Safranbolulu İzzet

---

21 Bkz. Şeyhzâde, *age*, s. 28-29.

22 Daha geniş bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "İzzet Mehmed Paşa", *DİA*, XXIII, 557-558.

23 Daha geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "İzzet Mehmed Paşa, Darendeli", *DİA*, XXIII, 558-559.

24 Daha geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "İzzet Mehmed Paşa, Safranbolulu", *DİA*, XXIII, 560-561.

Mehmed Paşa'yı bir adım öne çıkardığını ifade etmeliyiz. Bunlardan ilki, kaynakların aktardığına göre Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa'nın ismi, câmi, medrese, çeşme gibi hayır işleriyle birlikte anılmaktadır. Nitekim memleketi olan Safranbolu'da ve İstanbul Balıkpazarı'nda câmi yaptırmış ve bunların bakım ve onarımı için vakıf tahsis etmiştir. Ancak bizce daha kuvvetli bir işaret olarak değerlendirilen diğer bir husus, hayatının yaklaşık son on yılını Manisa'da geçirmiş olmasıdır. Zira risâlenin tahkikinde faydalandığımız iki nüshadan biri Manisa'da diğeri ise İzmir'de yer almaktadır. Ve görebildiğimiz kadarıyla risâlenin başka bir nüshası da yoktur. Bu da, risâlenin Manisa ilinde yazılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu durumda eserin yazarı olan Muhammed Emin İzzî'nin 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın ilk yarısında Manisa veya civarında yaşamış biri olma ihtimali kuvvetlenmektedir.

Elimizde söz konusu risâlenin iki farklı yazması bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu, 5765 numarada kayıtlı olan nüshadır. İlk sayfanın üst tarafına sonradan farklı bir kalem ve hatla "el-İhtilâf fi'l-Mesâili'l-Erba'în beyne'l-Mansûri'l-Mâtürîdî ve'l-Eş'arî" kaydı düşülmüştür. Aşağıda görüleceği üzere risâlenin içinde ismine dair başka bir beyan mevcut değildir. Eser toplam dört varaktan (1a-4b) ibaret olup, rik'a hattıyla yazılmıştır. 130x90 mm.lik yazı alanında toplam on dört satır bulunmaktadır. Siyah mürekkeple yazılan nüshada meselelerin başında yer alan ve yazıyla belirtilen sıra sayılarının üstlerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Nüshanın birkaç yerinde hem satır aralarında hem de kenar boşluklarında düzeltme notları mevcuttur. Yazmanın hiçbir yerinde müntesih ve istinsah tarihiyle ilgili bir bilgi yoktur. Tahkik sırasında bu nüshayı (م) harfiyle gösterdik.

İkinci nüshamız ise, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yazma Eserler Bölümü, 3988 numarada kayıtlıdır.[25] Risâlenin ön tarafına konulan iç kapakta sonradan yazıldığı anlaşılan "Erbe'une Mesâil" başlığı mevcuttur. Eser toplam dokuz varaktan (1b-9b) oluşmakta olup nesih hattıyla yazılmıştır. Yazılı alan tahrirli iki sıra yaldızlı çerçeve ile sınırlandırılmış, ilk sayfanın giriş bölümü renkli tezhib ile süslenmiştir. Sayfalarda on üç satır bulunmaktadır. Metin siyah mürekkeple yazılmış olmakla birlikte cümle başları olarak görülen yerlerde yazının üst tarafına kırmızı kısa birer çizgi çekilmiştir. Tahkikli metinde gösterdiğimiz varak numaraları bu nüshaya aittir. Diğer nüshada olduğu gibi bunda da müstensih ve istinsah tarihi kaydı bulunmamaktadır. Tahkik sırasında bu nüshayı (ا) harfiyle gösterdik.

25 Bu risâlenin tarafıma ulaşmasını sağlayan, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yazma eserler katalogunu hazırlayan Dr. Ali Ertuğrul'a teşekkürlerimi sunarım.

RİSÂLENİN TAHKİKLİ METNİ

(vr. 1b) بسم الله الرحمن الرحيم (وبه نستعين)[26]

الحمد لله الذي وفّقنا لاعتقاد أهل السنة الذي عليه سيدنا محمد الذي من أسمائه مقيم السنة وأصحابه الذين اعتصموا بالكتاب والسنة صلى الله (تعالى)[27] عليه وسلّم وعليهم ما (جوزي به)[28] من عمل بالسنة.

و بعد، فيقول الفقير إلى لطف ربّه اللطيف محمّد أمين عزّي ولما وفقني الله تعالى في (جمع)[29] مسائل التي وقع الاختلاف فيها(vr. 2a) بين الإمامين في الاعتقاد وهما أبو المنصور الماتريدي وأبو الحسن الأشعري رحمهما الله تعالى جعلتها رسالة (تحفة لمن الذي هو ملجأ الأفاضل والأنام وعلّامة الوزراء العظام وناشر العدل والإحسان وباسط)[30] الأمن والأمان (ألا)[31] وهو عزّت محمّد باشا وفّقه الله تعالى لمصالح الآخرة والأولى وجعل تدبيره (لأحسن)[32] تقديره موافقا آمين وهذه (أربعون)[33] مسائل،

أوّلها أن وجود الأشياء بإيجاد الله تعالى وتكوينه ولا تعلق له بكلمة "كن"، وهي في الآية الكريمة مجاز عن سرعة الإيجاد عند الماتريدي، كذا ذكره علاءالدين وعند الأشعري وجودها (vr. 2b) بكلمة "كن" ولا بدّ في الإيجاد منها عملا بظاهر الآية الكريمة، كذا ذكره سعدالدين.

و **ثانيها** أن التكوين صفة ازلية وقائمة بذاته تعالى عند الماتريدي كذا في شرح العقائد وعند الأشعري هو أمر إعتباري يحصل من نسبة المؤثّر إلى الأثر ليس بصفة حقيقية، كذا في المواقف.

---

[26] ليس بموجود في نسخة (ا)

[27] ليس بموجود في نسخة (م)

[28] في نسخة (م) (جوز و)

[29] في نسخة (م) (جميع)

[30] ليس بموجود في نسخة (م)

[31] ليس بموجود في نسخة (م)

[32] في نسخة (م) (لاحسن)

[33] في نسخة (ا) (أربعين)

و **ثالثها** أن الواجب بالذات الذي هو قائم بذاته ومتحقق و ليس للغير مدخل فيه ومنزه عن قابلية العدم عند (الماتريدي)[34] ، كذا في تعديل العلوم و عند الأشعري هو الذي يقتضي ذاته وجوده (و يكون)[35] علة تامّة (له)[36] كذا ذكره السيد الشريف (قدس سره).[37]

و **رابعها** الوجود أمر وجوديّ (vr. 3a) وعين الذات عند (الماتريدي)[38] كذا ذكره فخر الرازي وعند الأشعري (امر)[39] اعتباري ليس بموجود في الخارج كذا في الطوالع.

و **خامسها** وجود الله تعالى عين ذاته عند (الماتريدي)[40] ، وذهب إليه الأشعري لكن بعض الأئمة من (الاشعرية)[41] ذهب إلى كونه زائدا على الذات كذا في شرح التجريد.

و **سادسها** البقاء والوجود ليس زائدا على الذات لكونه عبارة عن الإستمرار عند (الماتريدي)[42] ، كذا ذكره الطحاوي وهو زئد على الذات عند الأشعري، كذا في شرح المواقف.

و **سابعها** صدور الأثر و تركه بصفة القدرة صحيح وعلى معدومات الممكنة قدرة ولا تكوين عند (vr.3b) (الماتريدي)[43] ، كذا في تعديل العلوم والأشعري بعد (إثباته)[44] التكوين ذهب إلى تأثير صفة القدرة البتّة وما رضي بتجريد القدرة عن التأثير كذا ذكره سعدالدين.

---

34 في نسخة (م) (الماتريدية)

35 ليس بموجود في نسخة (م)

36 ليس بموجود في نسخة (م)

37 ليس بموجود في نسخة (ا)

38 في نسخة (م) (الماتريدية)

39 ليس بموجود في نسخة (ا)

40 في نسخة (م) (الماتريدية)

41 في نسخة (م) (الاشعري)

42 في نسخة (م) (الماتريدية)

43 في نسخة (م) (الماتريدية)

44 في نسخة (م) (اثبات)

و **ثامنها** الإرادة أعم من الرضاء والمحبّة فلا (تقتضيهما)[45] وهي ليست بعينهما عند (الماتريدي)[46] ، كذا ذكره ابن الهمام وعند الأشعري الإرادة والرضاء والمحبّة متحد المعني إذا خلق الله (تعلي)[47] الأمور القبيحة فهو مراد مرضي بالنسبة إلى ذاته وإن كانت قبيحة في ذاتها، كذا ذكره السيد الشريف.

و **تاسعها** السمع والبصر يتعلقان من بين الموجودات (vr. 4a) (المسموعات)[48] والمبصرات وتعلقهما (بغيرهما)[49] ليس بصحيح عند (الماتريدي)[50] ، كذا ذكره الصابوني وعند الأشعري يصح تعلقهما بكل موجود ويجوز انكشاف المبصرات بصفة السمع والمسموعات بصفة البصر، كذا في المسايرة.

و **عاشرها** الله تعالى يظهر القول بلا (كيفية)[51] وبه يجعل (مطلعا)[52] كلامه الأزلي الذي هو قائم بذاته من يرد إطلاعه عند (الماتريدي)[53] ، كذا ذكره الطحاوي وعند الأشعري الكلام أمر واحد (فعند البعض وحدته شخصيّة وعند البعض نوعيّة والخبر نوعيّ لا الانشاء)[54] ، كذا ذكره الأبهري.

و **الحادي** (vr. 4b) **عشر** الكلام النفسي ليس بمسموع عند (الماتريدي)[55]، كذا في (إشارات)[56] المرام ومسموع موسي عليه السلام (الكلام النفسي)[57] عند الأشعري، كذا ذكره إبن الهمام.

---

45 في نسخة (م) (تقتضي بهما)

46 في نسخة (م) (الماتريدية)

47 ليس بموجود في نسخة (م)

48 في نسخة (ا) (بالمسموعات)

49 في نسخة (ا) (بغيرها)

50 في نسخة (م) (الماتريدية)

51 في نسخة (م) (كيف)

52 في نسخة (م) (مطلقا)

53 في نسخة (م) (الماتريدية)

54 هذه الجملة في نسخة (م) هكذا (فعند البعض وحدته في كون الخبر لا الانشاء)

55 في نسخة (م) (الماتريدية)

56 في نسخة (م) (اشارة)

و **الثاني عشر** الإسم عين المسمي بحسب الخارج عند (الماتريدي)[58]، كذا في تعديل العلوم وعند الأشعري إسم الله (تعالي)[59] من بين (أسمائه)[60] الشريفة عين المسمى (واما)[61] هو (الرزاق)[62] والخالق فغيره وما هو كالعليم والقدير فليس بعينه ولا غيره كذا في المواقف.

و **الثالث عشر** القدر تعيين الله تعالى وتحديده في الأزل (الأشياء الأزلية)[63] (باوصفها)[64] وزمانها ومكانها (الذين)[65] (احاطاها)[66] والقضاء (vr. 5a) (فعله تعالى)[67] المقرون بزيادة الأحكام عند (الماتريدي)[68] ، كذا ذكره (اللقاني)[69] وعند الأشعري القضاء إرادته تعالى الأزلية كون الموجودات على ترتيب مخصوص وهي (مقضية)[70] و(القدر)[71] تعلق الإرادة بوجود الموجودات في أوقات مخصوصة، كذا في شرح المواقف.

---

57 ليس بموجود في نسخة (م)

58 في نسخة (م) (الماتريدية)

59 ليس بموجود في نسخة (ا)

60 في نسخة (م) (الاسماء)

61 في نسخة (ا) (او ما)

62 في نسخة (ا) (كالرازق)

63 ليس بموجود في نسخة (م)

64 في نسخة (م) (و صفتها)

65 في نسخة (م) (الذي)

66 في نسخة (م) (احاطها)

67 في نسخة (م) (فعل الله)

68 في نسخة (م) (الماتريدية)

69 في نسخة (م) (القاني)

70 في نسخة (م) (مقتضية)

71 في نسخة (م) (القدرة)

و الرابع عشر ما هو معلوم الأصل ومجهول الوصف كاليد والوجه فهو صفته تعالى عند (الماتريدي)[72]، لا يبطل الأصل ولا يرضى بالتأويل كذا ذكره الطحاوي، وذهب الأشعري إلى تأويل اليد بالقدرة والوجه بالذات، كذا في المواقف.

و الخامس عشر توفيق الله تعالى تيسيره ونصرته عند (vr. 5b) (الماتريدي)[73]، كذا في المسايرة وعند الأشعري خلق القدرة على (الطاعة)[74] كذا في المواقف.

و السادس عشر تكليف ما لا يطاق ليس بجائز عند (الماتريدي)[75] كذا ذكره النسفي وجوز الأشعري وقال التكليف (بالكفار)[76] الايمان من هذا القبيل، كذا ذكره ابن الهمام.

و السابع عشر علي كل فعل الله (تعالى)[77] يترتب الحكمة على سبيل اللزوم و(يمتنع)[78] انفكاكه لا على طريق (التفضل)[79] ولا على طريق الوجوب (عند الماتريدية)[80]، كذا في تعديل العلوم وعند الأشعري على سبيل الجواز، كذا في شرح (الجوهرة).[81]

و الثامن عشر الحكمة (vr. 6a) على (معني)[82] إتقان العمل (صفته)[83] تعالى الأزلية عند (الماتريدي)[84]، وعند الأشعري ليست (بصفته الأزلية)[85] كذا ذكره الطحاوي.

---

72 في نسخة (م) (الماتريدية)

73 في نسخة (م) (الماتريدية)

74 في نسخة (م) (الطاعات)

75 في نسخة (م) (الماتريدية)

76 في نسخة (ا) (بكفارة)

77 ليس بموجود في نسخة (م)

78 في نسخة (م) (يمنع)

79 في نسخة (م) (التفصيل)

80 ليس بموجود في نسخة (ا)

81 في نسخة (م) (الجوهري)

82 ليس بموجود في نسخة (م)

و **التاسع عشر** الخلف (في)[86] الوعيد ممتنع كما في الوعد عند (الماتريدي)[87]، كذا ذكره النسفي وجوز الأشعري الخلف في الوعيد، كذا ذكره الواحدي.

و **العشرون** اتّصاف فعل الله (تعالى)[88] بالقبح كتخليد أهل الإيمان في (جهنّم)[89] وأهل الكفر في الجنّة قبيح (عقلا ولا يفعل الله تعالى ما هو قبيح)[90] عند (الماتريدي)[91]، وعند الأشعري لا يتّصف (فعله تعالى)[92] بالقبح ولو صدر الفعل المذكور منه تعالى لا يكون قبيحا، كذا ذكره إبن الهمام.

و **الحادي و العشرون** (vr. 6b) عفو الكفر ليس بجائز عقلا عند (الماتريدي)[93]، وعند الأشعري جائز عقلا ليس بممتنع، كذا في كشف الكشاف.

و **الثاني العشرون** الحسن والقبح عقليان (يمكن)[94] إدراك العقل قبل ورود الشرع حسن بعض الأشياء وقبحه عند (الماتريدي)[95]، كذا في التبصرة وعند الأشعري شرعيان يعلمان من الشرع، كذا في شرح المواقف.

---

83 في نسخة (م) (صفة الله)

84 في نسخة (م) (الماتريدية)

85 في نسخة (م) (بصفة ازلية)

86 في نسخة (م) (من)

87 في نسخة (م) (الماتريدية)

88 ليس بموجود في نسخة (م)

89 في نسخة (م) (الجهنم)

90 ليس بموجود في نسخة (م)

91 في نسخة (م) (الماتريدية)

92 في نسخة (م) (فعل الله)

93 في نسخة (م) (الماتريدية)

94 ليس بموجود في نسخة (م)

95 في نسخة (م) (الماتريدية)

و الثالث و العشرون لو لم يرسل الله تعالى (رسولا)[96] إلى الخلق لوجب عليهم أن يعلموه (بعقولهم)[97] كذا في المنتقي وعند الأشعري لا يجب الإيمان قبل البعثة ولا يحرم الكفر ومن لم تبلغه الدعوة اليه فهو معذور، كذا في المسايرة.

و الرابع والعشرون الإيمان عبارة (vr. 7a) عن التصديق والإقرار (و الإقرار)[98] داخل في حقيقة الإيمان ركنه عند (الماتريدي)[99]، وعبارة عن التصديق والإقرار (خارج)[100] عن حقيقته شرط عند الأشعري. و التحقيق أن يكون الإقرار ركنا عند (أبي)[101] حنيفة (رحمه الله تعالى)[102] وأصحابه، وابو المنصور كالأشعري قال الإقرار خارج عن الإيمان (و)[103] شرطه وهذا مختار السرخسي وفخرالإسلام البزدوي، كذا ذكره الطحاوي.

و الخامس و العشرون (الإيمان لا يقبل الزيادة والنقصان عند الماتريدي، ويقبل عند الأشعري، كذا في المواقف).[104]

و السادس و العشرون إيمان المقلد صحيح لكن (من تركه الإستدلالي)[105] (vr. 7b) يكون آثما عند (الماتريدي)[106]، كذا في العمدة ليس بصحيح عند الأشعري.

---

96 في نسخة (م) (الرسول)

97 في نسخة (م) (بقولهم)

98 في نسخة (م) (و هو)

99 في نسخة (م) (الماتريدية)

100 في نسخة (م) (خارجة)

101 في نسخة (ا) (ابو)

102 ليس بموجود في نسخة (م)

103 ليس بموجود في نسخة (ا)

104 ليس بموجود في نسخة (م)

105 في نسخة (ا) (استدل إلى من تركه)

106 في نسخة (م) (الماتريدية)

و **السابع و العشرون** بعض الأدلة النقلية يفيد القطع والجزم عند (الماتريدي)[107]، كذا في فصول البدايع وعند الأشعري الأدلة النقلية يفيد الظن لا القطع، كذا ذكره السيد الشريف.

و (**الثامن**)[108] **و العشرون** الإيمان ليس بمخلوق عند (الماتريدي)[109]، كذا في تعديل العلوم ومخلوق عند الأشعري، كذا في شرح المقاصد.

و **التاسع و العشرون** الإيمان والإسلام واحد عند (الماتريدي)[110]، كذا في تأويلاته وهما متغايران عند الأشعري، كذا ذكره (vr. 8a) سعدالدين.

و **الثلثون** الإعتبار في الإيمان للحال كما في الكفر عند (الماتريدي)[111]، وعند الأشعري للخاتمة حتى أن من يختم بالإيمان فهو مؤمن في حال كفره ومن (يختم)[112] بالكفر فهو كافر في حال إيمانه وأما أبو المنصور فما نظر إلى الخاتمة وقال من وجد فيه الإيمان (فهو مؤمن)[113] ومن وجد فيه الكفر فهو كافر، كذا في العمدة.

و **الواحد و الثلثون** السعيد يشقي والشقي يسعد عند الماتريدي، وعند الأشعري السعادة والشقاوة لا تتبدّل، كذا في شرح الجوهرة.

و **الثاني و الثلثون** (أبو)[114] المنصور لا يجوز أن يقول المؤمن (vr. 8b) أنا مؤمن إن شاء الله (تعالى)[115] وجوز الأشعري و (أرجع)[116] الشك إلى الخاتمة، كذا في العمدة.

---

107 في نسخة (م) (الماتريدية)

108 في نسخة (م) (السامن)

109 في نسخة (م) (الماتريدية)

110 في نسخة (م) (الماتريدية)

111 في نسخة (م) (الماتريدية)

112 في نسخة (م) (ختم)

113 ليس بموجود في نسخة (م)

114 في نسخة (م) (ان ابا)

115 ليس بموجود في نسخة (ا)

و الثالث و الثلثون نبوة الأنبياء عليهم السلام باقية إذا إرتحلوا إلى الآخرة عند (الماتريدي)[117]، وقال الأشعري العرض لا يبقي في (زمان)[118] فنبوّتهم ليست بباقية ولكن في حكم البقاء، كذا ذكره أبو المعين.

والرابع و الثلثون الذكورة شرط للنبوة عند (الماتريدي)[119]، (و)[120] ليست بشرط (عند الاشعري)[121] فنبوّة النساء صحيحة عند الأشعري، كذا في إشارات المرام.

و الخامس و الثلثون عوام البشر أفضل من عوام (الملئكة)[122] عند (الماتريدي)[123] وعند الأشعري بالعكس كذا في شرح (vr. 9a) (الجوهرة)[124]

و السادس و الثلثون القدرة الواحدة قابلة (للضدين)[125] عند (الماتريدي)[126]، وعند الأشعري ليست بقابلة لهما بل (لكل)[127] منهما قدرة مستقلة.

116 في نسخة (م) (راجع)

117 في نسخة (م) (الماتريدية)

118 في نسخة (ا) (زمانه)

119 في نسخة (م) (الماتريدية)

120 ليس بموجود في نسخة (ا)

121 ليس بموجود في نسخة (ا)

122 في نسخة (م) (الملائكة)

123 في نسخة (م) (الماتريدية)

124 في نسخة (م) (الجوهري)

125 في نسخة (ا) (لضديها)

126 في نسخة (م) (الماتريدية)

127 في نسخة (م) (واحد)

و السابع و الثلثون أصل الفعل بقدرة الله تعالى وكون الفعل طاعة ومعصية بقدرة العبد و(لقدرته)[128] تأثير عند (الماتريدي)[129]، وقال الأشعري افعال العباد بقدرة الله تعالى فقط ليس في قدرة العبد تأثير، كذا ذكره السيد الشريف.

و الثامن و الثلثون الإيقاع (حال)[130] ليس بموجود ولا معدوم عند (الماتريدي)[131]، وقال الأشعري (هو)[132] معدوم محض، كذا في فصول البدايع.

و التاسع و الثلثون الأعمال (vr. 9b) الصالحة لا تعود بعد إسلام المرتد عند (الماتريدي)[133]، وعند الأشعري تعود، كذا ذكره صدر الدين.

و الأربعون الكفار يعذّبون في الآخرة لكفرهم فقط لا لترك العبادات عند (الماتريدي)[134]، وعند الأشعري لترك العبادات أيضا، كذا ذكره السرخسي ومن أراد التفصيل فليراجع إلى المآخذ

وإلى الله ترجع الأمور

(والحمد لله على اتمام هذه الرسالة بعون الله تعالى * أستر عيوبنا واغفر ذنوبنا * تمت)[135]

---

128 في نسخة (م) (بقدرته)

129 في نسخة (م) (الماتريدية)

130 ليس بموجود في نسخة (م)

131 في نسخة (م) (الماتريدية)

132 ليس بموجود في نسخة (م)

133 في نسخة (م) (الماتريدية)

134 في نسخة (م) (الماتريدية)

135 ليس بموجود في نسخة (ا)

2. EBÛ İSHAKZÂDE ES'AD EFENDİ VE RİSALESİ

Şeyhülislâm Ebû İshak İsmail Efendi'nin oğlu olan Es'ad Efendi (1166/1753), XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde çalışmış bir devlet adamı olmasının yanı sıra müderrislik ve şeyhülislâmlık görevlerinde de bulunmuş bir ilim adamıdır. Sahn-ı Semân müderrisliği, Mekke ve Medine müfettişliği, fetva eminliği, Selanîk ve Mekke kadılıkları, Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri ile 1749-50 yılları arasındaki şeyhülislâmlığı yerine getirdiği görevler arasında sayılabilir. Ayrıca şiir ve musikî alanlarında da şöhret kazanacak derecede söz sahibidir. Türkçe kelimeleri esas alan ve Farsça ile Arapça dillerini içeren *Lehcetü'l-Luğât* adlı sözlüğünü, *Atrabü'l-Âsâr* adlı musikîye dâir kitabını, *Divan* adındaki şiirlerini derlediği eserini, *Hülâsâtü't-Tebyîn fî Tefsîri Sûrei Yâsin* ile *Tefsîr-i Âyetü'l-Kürsî* adlı tefsirlerini eserleri arasında sayabiliriz. Es'ad Efendi 1753 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş İsmail Ağa Camii haziresinde babasının yanına defnedilmiştir.[136]

Es'ad Efendi risâlesini Türkçe olarak kaleme almıştır. Kullandığı dil, kendi zamanın ilmî çevreleri açısından bakıldığında Arapça'nın etkisini açıkça hissettirmektedir. Eserin taşbaskısı mevcuttur. Bizim çeviride esas aldığımız taşbaskı, Süleymaniye-Hacı Mahmut koleksiyonu, 1686 numaraya kayıtlıdır ve içinde yer aldığı mecmuanın 278 ile 287. sayfaları arasında yer almaktadır. Bu risâlede ciddi miktarda yazım hatası mevcuttur. Bundan dolayı bu taşbaskıyı, ayrıca Süleymaniye-Halet Efendi koleksiyonu, no:44'te kayıtlı *Hülâsatü't-Tebyîn fî Tefsîri Sûreti Yâsin* adlı yazma eserin 131b-136b varakları arasında yer alan ilgili bölümle karşılaştırarak yazım hatalarını en aza indirmeye çalıştık. Yazma esere dayanarak yaptığımız düzeltmeleri köşeli parantez içerisinde gösterdik. Bununla birlikte iki nüsha arasındaki bütün farklılıkları ayrıntılarıyla belirtmeye gerek görmedik.

Biz çeviri sırasında, özel transkripsiyon alfabesi kullanmadık. Türkçe asıllı kelimelerin bugünkü telaffuzlarını esas aldık. Bununla birlikte herhangi bir sadeleştirmeye gitmedik. Orijinal metinde paragraf olmamasına rağmen okumayı kolaylaştırmak maksadıyla her bir meseleyi ayrı paragraflar halinde yazdık.

---

136 Daha geniş bilgi için bkz. Muhammet Nur Doğan, "Esad Efendi, Ebûishakzâde", *DİA*, XI, 338-340. Ayrıca bkz. Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1972, I, 310; *Osmanlılar Ansiklopedisi*, "Es'ad Efendi" maddesi, yayın yönetmeni: Ekrem Çakıroğlu, İstanbul 1999, I, 418-419.

RİSÂLENİN TRANSLİTERASYONLU METNİ

Risâle-i Es'ad Efendi fî İhtilâfâti'l-Mâtürîdî ve'l-Eş'arî

Bismillâhirrahmânirrahîm

Elhamdülillahi ve selâm ala 'ibâdihi'l-lezine ıstafâ

Emmâ ba'd,

Gavvâs-ı bihâr-ı fünûn-ı ulûm fâzıl allâme-i diyâr-ı Rûm Şeyhü'l-İslâm ve'l-müslimîn Es'ad bin İsmâîl merhûm te'lîf eylediği *Tefsîr-i Yâsin-i Şerîf*de (إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) [Yâsin, 36/82] kavl-i şerîfinde: "Kün" kelimesi mesâil-i muhtelif fihâdandır. Bervech-i icmâl tavzîhi budur ki, İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî rahmetullahi aleyh ile Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî beynlerinde i'tikâdâta müteallika olan mesâilden kırk meselede ihtilafları vardır. Cümleden biri, halk-ı eşyâda olan ihtilaflarıdır.

Biri, Mâtürîdî eşyânın vücûdu Bârî Teâlâ'nın tekvîn ve îcâdı ile olup "kün" kelimesine taalluku yoktur. Âyet-i mezkûrede olan kelime-i kün sür'at-i îcâddan mecazdır, derler. Tafsîli Alâuddin Semerkandî, *Şerh-i Te'vîlât*ında beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, kelime-i kün eşyâ îcâd etmekte lâbüddür deyip âyet-i kerîmenin zâhirine nazar eyler. Bunun dahî tafsîli *Şerh-i Te'vîlat*'ta ve *Telvîh*'te beyan olunmuştur.

İkinci mesele, sıfat-ı tekvînde olan ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, [tekvîn] sıfat-ı ezeliyyedir ve Zât-ı Bârî ile kâimedir derler. Tafsîli *Şerh-i Akâid*'de mübeyyendir. Lâkin Eş'arî, tekvîn emr-i i'tibârîdir, müessirin esere nisbetinden hâsıldır deyip sıfat-ı hakikiyye olmasını inkâr ettiler. Tasfîli *Mevâkıf* ve *Makâsıd*'da beyan olunmuştur.

Üçüncü mesele, vâcib bi'z-zât'ta ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, vâcib bi'z-zât şol zât-ı şerîftir ki zâtı kâim [ve] mütehakkik olup aslâ onda ğayrın medhali olmamıştır ve kâbiliyyet-i ademden münezzehtir, dedi. Tafsîli Sadru'l-Allâme, *Ta'dîl-i Ulûm*'unda beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, vâcib biz'zât zât-ı şerîfi vücûdunu muktezî ve zâtî vücûdiyyetine illet-i tâmme olan zâttır, dedi. Tafsîli, Şerîf-i Allâme *Şerh-i Mevâkıf*ında beyan etmiştir.

Dördüncü mesele, vücûb'da ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, vücûb, emr-i vücûdî ve zât-ı şerîfin aynıdır, dedi. Tafsîli, İmam Râzî *Erba'în*'inde beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, vücûb, emr-i i'tibârî olup hâriçte mevcud değildir, dedi. Tafsîlini, Beyzâvî *Tavâli*'inde beyan etmiştir.

Beşinci mesele, vücûd-ı Bârî-i Teâlâ'da ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, vücûd-i [Bârî], [zât-ı] şerîfin aynıdır; Eş'arî dahî aynîyete zâhib olmuştur. [Lâkin bazı eimme-i Eş'ariyye] zâid [olmasına] zâhib olmuşlardır ki, tafsîli *Şerh-i Mevâkıf*'ta ve *Şerh-i Tecrîd*'de beyan olunmuştur.

Altıncı mesele, bekâ'da ihtilaflarıdır ki, Mâtürîdî [bekâ] vücûd-ı müstemirden ibâret olmakla zât üzere zâid değildir, dedi. [Lâkin Eş'arî, zât üzere zâiddir, dedi. Tafsili] *Akide-i Tahâviyye*'de beyan olunmuştur.

Yedinci mesele, sıfat-ı kudret'te olan ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, sıfat-ı kudret ile eserin sudûru ve terki sahihtir; ma'dûmat-ı mümkine'ye kudret vardır, lâkin tekvîn yoktur, dedi. Tafsîlini Sadr-ı Allame, *Ta'dîl-i Ulûm*'da beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, sıfat-ı tekvîni isbât etmemekle[438], [sıfat-ı] kudret elbette müessiredir, deyip kudreti te'sîrden tecrîde rızâ vermemiştir. Tafsîlini Allame-i Teftâzânî *Şerh-i Akâid*'de beyan etmiştir.

Sekizinci mesele, sıfat-ı irâde'de ihtilaflarıdır ki, Mâtürîdî irâde, rızâ ve muhabbetten e'amm olmakla rızâyı ve muhabbeti iktizâ etmez ve irade, rızâ ve muhabbetin aynı hiç olmaz, dedi. Tafsîli İbn-i Hümâm *Müsâyere*'de beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, irâde ve rızâ ve muhabbet üçü müttehidü'l-mânâdır; umûr-ı kabîhayi Bârî Teâlâ halk ettiğinde zât-ı şerîfine nisbeti haysiyetinden murad ve marzîdir, (her) ne kadar ol umûr-ı kabîha zâtında kabîha olmakla Bârî Teâlâ'nın marzîsi değil ise de, dedi. Tafsîlini *Şerh-i Mevâkıf*'ta beyan.

Dokuzuncu mesele, sıfat-ı sem' ve basar'da ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, [sıfat-ı] sem' ve basar, mevcûdât [mâbeyninden] mesmû'ata ve mubsırâta taalluk eder, ancak [gayra taalluku] sahih değildir, dedi. İmam Sâbûnî, *Kifâye*'sinde beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, sem' ve basar her bir mevcuda taalluku sahih olup mubsırât sıfat-ı sem'a, mesmû'ât sıfat-ı basara inkişafını tecvîz eyledi. Tafsîlini İbn-i Hümâm *Müsâyere*'de beyan etmiştir.

Onuncu mesele, sıfat-ı kelam'da ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, Allah Teâlâ bilâ keyfiyet kavl izhâr eyleyip onun ile murad eylediği kimseyi zât-ı [şerîfi] ile kâim olan kelâm-ı ezelîye muttali' kılmıştır, dedi. Tafsîli *Akide-i Tahavî*'de beyan olunmuştur. Lâkin Eş'arî, kelam emr-i vâhiddir deyip eimme-i Eş'ariyye keyfiyet-i vahdetinde ihtilaf eylediler. Bazılar vahdet-i şahsiyye ile vâhiddir, dediler. Bazılar vahdet-i nev'iyye ile vâhiddir ve haber nev'idir, inşâ değildir, dediler. Ebherî, *Şerh-i Muhtasar-ı Müntehâ*'da beyan etmiştir.

Onbirinci mesele, kelâm-ı nefsî'de ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, kelâm-ı nefsî mesmû' değildir, dedi. Tafsîli *Müsâyere* ve *İşârât-ı Merâm*'da beyan olunmuştur. Lâkin Eş'arî, mesmû'dur ve Musa aleyhisselam'ın mesmû'u kelâm-ı nefsî idi, dedi. Tafsîli *Müsayere*'de beyan olunmuştur.

Onikinci mesele, isimde ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, isim müsemmânın bi-hasbi'l-hâric aynıdır, dedi. Tafsîli *Ta'dîl-i Ulûm*'da beyan olunmuştur. Lâkin Eş'arî, Allah ismi, müsemmânın aynıdır; rezzâk ve hâlık gibi esmâ müsemmânın gayrıdır ve alîm ve kadîr gibi esmâ, müsemmânın aynı ve gayrı değildir, dedi. Tafsîli *Mevâkıf*'ta beyan olunmuştur.

---

[438] Arapça risâlede, bu kısım, yanlış bir şekilde "tekvîn sıfatını isbât ettikten sonra" şeklinde geçmektedir.

Onüçüncü mesele, kazâ ve kaderde ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, kader, Allah Teâlâ ezelde eşyay-ı lâyezâliyeyi evsaf ile ve onları ihâta eden zaman ve mekan ile [tahdîd ve ta'yîn] etmiştir; ve kazâ, ziyâde-i ahkâma makrûn olan fiil-i Bârî'dir, dedi. Tafsîli İmam Lekânî, *Şerh-i Cevhere*'de beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, kazâ, Allah Teâlâ'nın irâde-i ezeliyesidir ki, mevcûdâtın tertîb-i mahsus üzere olmasını ol irâde muktezîdir; ve kader, ol irâde-i mevcûdât evkât-ı mahsûsada bulunmaklığına taalluk etmesidir, dedi. Tafsîlini *Şerh-i Mevâkıf* beyan etmiştir.

Ondördüncü mesele, müteşâbihâtta ihtilaflarıdır. Mâtürîdî der, "yed" gibi ve "vech" gibi ma'lûmu'l-asl ve mechûlu'l-vasf olmakla vasfı idrakten âciz olmakla aslını ibtâl etmeyiz. Bârî Teâlâ'da sıfattır diye te'vile rızâ vermedi. Tafsîli *Akide-i Tahâvî*'de beyan olunmuştur. Lâkin Eş'arî, "yed" kudret ve "vech" zât ile te'vile zâhib oldu. Tafsîli *Mevâkıf*'ta beyan olunmuştur.

Onbeşinci mesele, tevfîk'te ihtilaflarıdır. Mâtürîdî tevfîk [teysîr ve nusrettir, dedi. Tafsili *Müsâyere*'de beyan olunmuştur. Lâkin Eş'arî, tevfîk] halk-ı kudret ale't-tâ'at'tır, dedi. Tafsîli *Mevâkıf*'ta beyan olunmuştur.

Onaltıncı mesele, teklîf-i mâlâ yutâk'ta ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, Allah Teâlâ'dan bizlere teklîf-i mâlâ yutâk etmek câiz değildir, dedi. Tafsîli İmam Nesefî *Umde*'de beyan etmiştir. Lâkin Eş'ari tecvîz edip küffâra iman ile teklîf bu kabîldendir demiş. Tafsîli *Mevâkıf*'ta ve *Müsâyere*'de beyan olunmuştur.

Onyedinci mesele, ef'âlullaha hikmetin lüzûmunda ihtilaflarıdır ki, Mâtürîdî der, Allah Teâlâ'nın her bir fiili üzere, [alâ sebîli'l-lüzûm tafaddül tarîki üzere], vücûb tarîki üzere değil, elbette hikmet terettüb eder; infikâkı mümteni'dir, dedi. Tafsîli *Ta'dîl-i Ulûm*'da beyan olunmuştur. Lâkin Eş'arî, hikmet, ef'âl-i Bârî üzere terettüp etmek alâ sebili'l-cevâz'dır, dedi. Tafsîli, *Cevhere*'nin *Şerh-i Kebîr*'i beyan etmiştir.

Onsekizinci mesele, hikmet'te ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, hikmet, itkân-ı amel mânâsına sıfat-ı ezeliyedir, dedi. Lâkin Eş'arî, sıfat-ı ezeliye değildir, dedi. Tafsîli *Umde*'de ve *İ'timâd*'da ve *Şerh-i Tahâvî*'de beyan olunmuştur.

Ondukuzuncu mesele, hulfu'l-va'îd'de ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, [hulf-ı vaîd mümteni'dir, hulf-ı vaad gibi, dedi. Tafsîlini İmam Nesefî *Umde*'de beyan etmiştir]. Lâkin Eş'arî, [hulf-ı vaîdi tecviz edip, hulf-ı vaad mümteni'dir, dedi. Tafsilini İmam Vâhidî *Tefsîr-i Vasît*'te beyan etmiştir].

Yirminci mesele, fiil-i Bârî'nin kubuh ile ittisâfında ihtilaflarıdır. Ehl-i imanı cehennemde muhalled ve ehl-i küfrü cennette [muhalled] kılmak gibi. Mâtürîdî, aklen kabîhdir; Bârî Teâlâ kabîh olanı işlemez, dedi. Lâkin Eş'arî, Bârî Teâlâ'nın fiili kabîh ile [ittisâf] etmez, deyip fiil-i mezbur kendinden sâdır olaydı kabîh olmazdı, dedi. Tafsîli budur ki, *T'adîl-i Ulum*'da ve *Umde*'de ve *Müsâyere*'de beyan olunmuştur.

Yirmibirinci mesele, küfrü afv'da ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, afv-ı küfr aklen câiz değildir, diye *Te'vîlât*'ında zikr [ve] beyan eyledi. Lâkin Eş'arî, câizdir, [aklen] mümteni' değildir, dedi. Tafsîli *Keşf-i Keşşâf*'ta ve *Müsâyere*'de beyan olunmuştur.

Yirmiikinci mesele, hüsün ve kubuh'ta ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, hüsün ve kubuh aklîdir deyip aklın bazı şeyin hüsnünü ve kubhunu şer' vârid olmadan idrak etmesi mümkün, dedi. Tafsîlini *Tebsıra*'da ve *Kifâye*'de beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, hüsün ve kubuh şer'îdir, şer'den bilinir, dedi. Tafsîlini *Şerh-i Mevâkıf*'ta beyan etmiştir.

Yirmiüçüncü mesele, iman aklen vâcib olmasında ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, Allah Teâlâ halka rasûl göndermeseydi halk üzere vâcib olurdu Allah Teâlâ'yı akılları ile bilmek, dedi. Tafsîlini Hâkim eş-Şehîd *Münteka*'da beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, kable'l-bi'set iman vâcib olmaz ve küfür haram olmaz ve dâvet kendine bâliğ olmayan kimseler ma'zûrdur, dedi. Tafsîlini *Müsâyere*'de beyan etmiştir.

Yirmidördüncü mesele, hakikat-i imanda ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, iman tasdîk ile ikrardan ibaret olup ikrar hakikat-i imanda dâhil rüknüdür, dedi. Lâkin Eş'arî, iman tasdikten ibaret olup ikrar hakikat-i imandan hâriç, onun şartıdır, dedi. Tahkiki budur ki, ikrarın rükün olduğu İmam-ı Âzam ve ashabı indlerindedir ve İmam Mâtürîdî, Eş'arî gibi, ikrar imandan hâriç, şartıdır, demiştir. İmam Serahsi, Fahru'l-İslâm Pezdevî'nin muhtarları budur. Tafsîlini *Akide-i Tahâvî*'de ve *Bahr-ı Kelâm*'da ve *Mevâkıf*'ta beyan etmiştir.

Yirmibeşinci mesele, iman ziyade ve noksan kabul etmesinde ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, iman ziyade ve noksan kabul etmez dedi. [Lâkin Eş'arî, ziyade ve noksanı kabul eder, dedi]. Tafsîli [*Mevâkıf*'ta] mezkûrdur.

Yirmialtıncı mesele, mukallidin imanında ihtilaflarıdır ki, Mâtürîdî, mukallidin imanı sahihtir, lâkin istidlâli terk etmekle âsimdir, dedi. Tafsîli *Umde*'de ve *İ'timâd*'da beyan olunmuştur. Lâkin Eş'arî, mukallidin imanı sahih [değildir] dedi. [İmamu'l-Haremeyn *Şâmil*'inde beyan etmiştir].

Yirmi yedinci mesele, delâil-i nakliyenin kat' ifade etmesinde ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, edille-i nakliyeden bazısı kat' ve cezm ifade eder. Tafsîlini *Fusûl-i Bedâyi*'de beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, edille-i nakliye, zan ifade eder, kat' ifade etmez, dedi. Tafsîlini *Şerh-i Mevâkıf*'ta beyan etmiştir.

Yirmi sekizinci mesele, imanın mahluk olmasında ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, iman mahluk değildir, dedi. Tafsîli *Ta'dîl-i Ulûm*'da beyan olunmuştur. Lâkin Eş'arî, iman mahluktur, dedi. Tafsîlini *Şerh-i Makâsıd*'da beyan etmiştir.

Yirmi dokuzuncu mesele, iman-islâm vahdetinde ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, iman-islâm birdir, dedi. Tafsîlini *Te'vîlât*'ta beyan etmiştir. Lâkin Eş'arî, iman-islâm birbirine müteğâyirdir, dedi. *Şerh-i Akâid*'de tafsîlini beyan etmiştir.

Otuzuncu mesele, imanda i'tibarda ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, imanda i'tibâr hâledir; nitekim küfürde i'tibâr hâledir, dedi. Tafsîli *Umde*'de mezkûrdur. Lâkin Eş'arî, imanda i'tibar, hâtimeyedir; hatta bir adam imanla hatm olmadan ölse, hâl-i imanında dahî kâfirdir, dedi. Amma Mâtürîdî hâtimeye nazar etmeyip hâlen iman kendinde [bulunan mümindir ve hâlen küfür kendinde bulunan kâfirdir,] dedi. Tafsîlini *Umde* ve *Şerh-i kadîm*'inde beyan etmiştir.

Otuz birinci mesele, saâdet ile şekâvette ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, sa'îd olan şakî olur ve şakî olan sa'îd olur, dedi. [Lâkin Eş'arî, saîd ile şakî tebeddül etmez, dedi] Tafsîlini *Cevhere Şerhi*'nde beyan etmiştir.

Otuz ikinci mesele, imanda istisnâda ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, "ben mü'minim inşallah" demekliği tecvîz etmeyip bu, imanda şekk'dir, dedi. Lâkin Eş'arî, tecvîz edip [şekki] hâtimeye ircâ' eyledi. Tafsîli *Umde*'de beyan olunmuştur.

Otuz üçüncü mesele, peygamberler [dâr-ı] âhirete intikal ettiklerinde nübüvvetlerinin bekâsında ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, nübüvvetleri bâkîdir, dedi. Lâkin Eş'arî, araz zamaneynde bâkî olmaz deyip nübüvvetlerinin bekâsı yoktur; lâkin hükm-i bekâdadır, dedi. Tafsîlini Ebû Mu'în *Bahr-ı Kelâm*'ında beyan etmiştir.

Otuz dördüncü mesele, zukûret nübüvvette lâzım olmasında ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, zukûret şarttır; lâkin Eş'arî, şart değildir, nisvânın nübüvveti sahihtir, dedi. Tafsîlini *İşârât-ı Merâm*'da beyan etmiştir.

Otuz beşinci mesele, beşer ile melâike tafdîlinde ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, avâm-ı beşer, avâm-ı melâikeden efdaldir, dedi. [Lâkin Eş'arî, avâm-ı melâike, avâm-ı beşerden efdaldir, dedi.] Tafsîlini *Şerh-i Cevhere*'de beyan etmiştir.

Otuz altıncı mesele, kudret-i hakikiyyede ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, kudret-i vâhide zıddeyne kâbiledir, dedi. Lâkin Eş'arî, kâbil değildir, belki zıddeynin her biri için başka kudret vardır, dedi. Tafsîlini *Şerh-i Mevâkıf*'ta ve *Umde*'nin *Şerhi*'nde beyan etmiştir.

Otuz yedinci mesele, te'sîr-i kudrette ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, asl-ı fiil Bârî Teâlâ'nın kudreti iledir ve fiilin tâ'at ya da ma'siyet olması kudret-i abd iledir deyip kudret-i abde te'sîr isbât etti. Lâkin Eş'arî, ef'âl-i ibâd ancak kudretullah iledir deyip kudret-i abdde te'sîr yoktur, dedi. Tafsîli *Şerh-i Mevâkıf*'da beyan olunmuştur.

Otuz sekizinci mesele, îkâ'da ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, îkâ' haldir, mevcûd ve ma'dûm değildir, dedi. Lâkin Eş'arî, [îkâ] ma'dûm-ı mahzdır, dedi. Tafsîlini *Fusûl-i Bedâyi*'de beyan etmiştir.

Otuz dokuzuncu mesele, a'mal-i sâliha irtidâd ile bâtıla olup ba'de'l-İslâm avdet etmesinde ihtilaflarıdır. [Mâtürîdî] ba'de'l-İslâm mürtedin a'mâl-i sâlihası avdet etmez, dedi. Lâkin Eş'arî, avdet eder, dedi. Tafsîlini Sadr-ı Allame *Tavzîh*'inde beyan etmiştir.

Kırkıncı mesele, küffâr fürû'-ı şer'iyyeyi terk ettiğinde muazzeb olmalarında ihtilaflarıdır. Mâtürîdî, küfürlerinden ziyade muazzab olmazlar, dedi. Lâkin Eş'arî, terk-i ibâdât ettiklerinden ötürü küfürlerinden ziyade ukûbet olunurlar, dedi. Tafsîlâtı İmam Serahsî *Usûl*'ünde ve Sa'düddin *Telvîh*'inde beyan etmişlerdir.

Ve ma'lum olsun ki, İmam Mâtürîdî ve İmam Eş'arî'den her biri davalarına delil getirip her birinin delillerine olan suâl ve cevâb zikrolunan me'hazlerde tafsîlen zikr [ve] beyan olunmuştur. Murad eyleyen ihvân ol kitablara mürâcaat eylesin. Bu

makamda maksûd olan ancak mesâil-i ma'dûdeyi icmâlen beyan olmakla bu miktar ile iktifâ olundu.

Ve sallallahu alâ seyyidinâ Muhammed ve alâ âlihi ve sahbihi ecma'în

Ve'l-hamdülillahi Rabbi'l-âlemîn

KAYNAKÇA

Ay, Mahmut, *Sadruşşeria'da Varlık*, Ankara 2006.

Aytekin, Arif, "el-Akîdetü't-Tahâviyye", *DİA*, II, 260.

Bedir, Murteza, "Nesefî, Ebu'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 568.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972, I, 310.

Doğan, Muhammet Nur, "Esad Efendi, Ebûishakzâde", *DİA*, XI, 338-340.

Gözübenli, Beşir, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA*, XV, 195-196.

Günay, Hacı Mehmet, "Semerkandî, Alâeddin", *DİA*, XXXVI, 471.

Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 1 (2008).

Küçük, Cevdet, "İzzet Mehmed Paşa, Darendeli", *DİA*, XXIII, 558-559.

Osmanlılar Ansiklopedisi, "Es'ad Efendi" maddesi, yayın yönetmeni: Ekrem Çakıroğlu, İstanbul 1999.

Özcan, Abdülkadir, "İzzet Mehmed Paşa, Safranbolulu", *DİA*, XXIII, 560-561.

es-Sâbûnî, Nureddin, *Mâtürîdiyye Akâidi*, (Bekir Topaloğlu tarafından hazırlanan Giriş bölümü), Ankara 1995

Saleh, Walid A., "The Last of The Nishapuri School of Tafsir: Al-Wâhidî (d. 468/1076) and His Significance in The History of Qur'anic Exegesis", *Journal of the American Orientel Society*, 126.2 (2006).

Sarıcaoğlu, Fikret, "İzzet Mehmed Paşa", *DİA*, XXIII, 557-558.

es-Subkî, Tâcüddin, *Tabâkâtü'ş-Şâfiiyeti'l-Kübrâ*, tah. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire 1964.

Şeyhzâde, *Nazmu'l-Ferâid*, İstanbul 1871.

et-Temîmî, Takiyyuddin Abdülkâdir, *et-Tabakâtu's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Riyâd 1983.

Topaloğlu, Bekir, "Tecrîdu'l-İ'tikâd", *DİA*, XL, 251.

Uludağ, Süleyman, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, (Giriş bölümü), İstanbul 1991.

Yeşilyurt, Temel, *Ebu'l-Berekât en-Nesefî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Malatya 2000.

Yüksel, Emrullah, "Cevheretü't-Tevhîd", *DİA*, VII, 457-458.